

6996 t/m 7003
STRICKER, B.H.
1994

Stricker B. H. - De praehelleense ascese. OMRL 1967 XLVIII : 44-55. • Dans les prescriptions alimentaires et hygiéniques de Pythagore nous retrouvons des éléments de rites d'abstinence et d'ascèse orientaux. Cependant, le pythagorisme connaissait aussi des règles qui sortent du cadre oriental (à suivre).

Stricker B. H. - De praehelleense ascese (Vervolg). OMRL 1968 XLIX : 18-39. • Prescriptions d'hygiène, de sobriété et d'abstinences diverses chez les Égyptiens, les Juifs et les Phéniciens (à suivre).

Stricker B. H. - De praehelleense ascese : § 6 : *(AGNEI/A. OMRL 1969 L : 8-16. • Suite de la revue des prescriptions d'hygiène dans le monde antique (cf. APh XXXIX 239 & XLI 692).

De religieuze

[43-10890]

Stricker B. H. - De praehelleense ascese. OMRL 1971 LII : 54-70. • Dans les religions égyptienne et judaïque ainsi que dans les rites de l'antiquité classique, l'abstinence alimentaire et sexuelle remplace, en tant qu'arrêt temporaire des fonctions vitales, le sacrifice ; elle est toujours en rapport avec l'idée de la mort. La suppositio (U(PALLAGH/)) et la permutatio sacrificii sont d'autres formes de la même pensée (à suivre).

~~De~~ onthouding

[44-09663]

Stricker B. H. - De praehelleense ascese (Vervolg). OMRL 1974 LV : 129-197. • Le sacrifice et ses différentes formes, circoncision et sacerdoce (pour la partie précédente de l'article, cf. APh XLIV p. 712).

het offer

[49-11523]

Stricker B. H. - De praehelleense ascese (Vervolg). OMRL 1976 LVII : 299-333. • Le symbolisme du soleil et les rites de purification dans les mondes égyptien, juif, hellénique et chrétien.

de liturgie

[49-11524]

Stricker B. H. - De praehelleense ascese. Vervolg. OMRL 1980 LXI : 209-251. • Votum, nuncupatio et serment dans le monde gréco-romain et chez les peuples d'Orient (cf. APh XLIX N° 11523) & (cf. APh XLIX N° 11524).

[51-11160]

OMRL = oudheidkundige mededelingen van de Rijksuniversiteit Leiden

g GB 05053

Stricker, B.H. De praehelleense ascese. 1983

Supplement - deel LXIV p 1-40

Kel. H. H. H. H. H.

id De bede

Suppl 1984 64 p 1-60

id De ascese

Suppl 1989 69 p 1-40

7003

Ἀγνεία

§ 6 Het stelsel der onthoudingen maakte deel uit van de ἀγνεία of reinheidsleer. Naar deze leer is in het voorgaande herhaaldelijk verwezen ⁴⁸⁴). Zij staat in deze paragraaf ter bespreking. Het gaat daarbij om het gebruik van de Griekse term, niet om de systematiek. Het begrip „rein” kan in het Grieks door vele andere termen dan alleen ἀγνός worden uitgedrukt. In een onderzoek naar de samenstelling van de reinheidsleer hadden deze alle gelijkelijk behandeld moeten worden. Dat is hier niet geschied. Het behoeft voor het beperkte doel, dat vervolgd wordt, ook niet te geschieden, daar alleen de hier gekozen ter typering van de ascetische vorm van reinheid wordt gebezigd.

Aan de term ἀγνεία beantwoordt in het Egyptisch, in de demotische versie van het priesterdecreet van Canopus: *gj-n-thb*, „besprenkeling”, in de hiërogl. versie: *n.t- nb n bsj r irj w'b m hw.t-ntr*, „alle ritën tot priesterwijding in de tempel” ⁴⁸⁵). Dit zijn beide duidelijk omschrijvingen. De woorden *de casto ore*, hierboven besproken, stellen hetzelfde voor als het Egyptische *twr-rj*, „met reine mond” ⁴⁸⁶). Andere corresponderende termen in de heidense litteratuur zijn mij niet bekend. In de Koptische vertaling van Septuaginta en Nieuwe Testament wordt ἀγνός met al zijn afleidingen onveranderlijk weergegeven door de termen *ⲟⲩⲟⲩ* en *ⲧⲃⲃⲟ*: *ⲧⲟⲩⲃⲟ*, beide teruggaande op het Egyptische *w'b*, „rein”. In de Septuaginta zelf komt de term ἀγνεία slechts drie keer voor ⁴⁸⁷), in de Vulgaat de term *castimonium* in het geheel niet. Van de woorden ἀγνός, *castus*, en afleidingen zijn echter meer voorbeelden te vinden en deze dienen, incidentele vertalingen daargelaten ⁴⁸⁸), tot vertaling van hetzij de stam *קדש* en afleidingen, hetzij de stam *טהר* en afleidingen ⁴⁸⁹). Vertaalt men terug, dan blijkt in de grote meerderheid der gevallen *קדש* in het Grieks ἀγνός en afleidingen, in het Latijn *sanctus* en afleidingen op te leveren, en evenzo *טהר* in het Grieks καθαρός en afleidingen, in het Latijn *mundus*, *purus* en afleidingen. De vertalers zijn dus weinig consequent te werk gegaan. Het is echter duidelijk, dat de term ἀγνεία een tweeledige inhoud heeft, in materiële zin „reinheid” betekent en

⁴⁸⁴) Voor Pythagoras, zie noot 163.

⁴⁸⁵) Decr. Canop., dem. versie, A 9, B 31; hiërogl. versie, 16.

⁴⁸⁶) Zie noot 297.

⁴⁸⁷) Num., VI 2, 21; II Paral., XXX 19.

⁴⁸⁸) Zie noot 553, 573, 596, 599. Verder: Prou., XX 9.

⁴⁸⁹) E. HATCH en H. A. REDPATH, A Concordance to the Septuagint, Oxford, 1897-1906, sub voce.

in abstracte zin „heiligheid”. Met de term *ἁγνός* geven Aquila en enige andere late vertalers ook het woord *דַּחַם*, „vroom” weer, in de Septuaginta steeds vertaald als *δσιος*⁴⁹⁰).

De *ἁγνεία* is zaak van de mens. Zij vormt het passieve gedeelte van diens liturgische taak, waarvan het actieve gedeelte bestaat in het verrichten der heilige handelingen⁴⁹¹ en het uitspreken der heilige woorden⁴⁹²). Het stelsel werd op aarde in stand gehouden door de priesterschap. Daar de oudheid geen landelijke regeling der liturgie kende, was de *ἁγνεία* gebonden aan het heilgdom⁴⁹³). Dit schreef de reinheid voor bij „wet”⁴⁹⁴) en kon zijn wet ook opleggen aan de onder zijn gezag of invloed staande kleinere heilgdommen. De wettelijke reinheid bestond uit: 1° dogmatische reinheid⁴⁹⁵); 2° hygiënische reinheid⁴⁹⁶); 3° ethische reinheid⁴⁹⁷); 4° ascetische reinheid⁴⁹⁸). Zij was gegraduateerd; in het heilgdom te Jeruzalem oplopend in zeven graden⁴⁹⁹).

Cultische reinheid was voorwaarde tot alle beoefening der liturgie⁵⁰⁰), zowel der publieke als der private. Men nam in de publieke cultus de reinheid aan alvorens deel te nemen aan het offer⁵⁰¹), het banket⁵⁰²), het heilige huwelijk⁵⁰³), het feest⁵⁰⁴), de processie⁵⁰⁵), of ook alvorens het orakel te raadplegen⁵⁰⁶). Men handelde evenzo tot voorbereiding op seances van magie of mantiek⁵⁰⁷), want ook deze vormden liturgie.

490) Ps., XI (XII) 2, XXXVI (XXXVII) 28, XLIX (L) 5, LI (LII) 11, LXXVIII (LXXIX) 2, LXXXIV (LXXXV) 9, LXXXV (LXXXVI) 2, XCVI (XCVII) 10, CXV 6 (CXVI 15).

491) Egyptisch *trw*, *δρώμενα*, ERMAN-GRAPOW, Wörterbuch, deel I, blz. 113, noot 8-11.

492) Egyptisch *ḏd-mdw*, *ΣΕΑΤΑΦ*, *λεγόμενα*, ERMAN-GRAPOW, Wörterbuch, deel V, blz. 625,3-626,5.

493) Vgl. II Paral., XXX 19; I Machab., XIV 36; Flav. Jos., Bell. Jud., V 194; Idem, Antiq., XVIII 19.

494) Egyptenaren: Isocr., Busir., 21. Joden: Epist. Arist., 142, vgl. 106; Phil. Jud., Quaest. in Exod., fr. 20 (MARCUS); Flav. Jos., Bell. Jud., V 194, VII 264; Idem, Antiq., III 152, XII 145, XVIII 19.

495) Zie noot 450-483, 554, 582, 583.

496) Zie noot 543-547, 551, 552, 573-581, 586.

497) Zie noot 548-550, 584, 585, 587-591.

498) Zie noot 553-572.

499) Flav. Jos., Bell. Jud., I 26. Vgl. Idem, Contr. Apion., II 102-104; Mišn., Kêl., I 6-9.

500) Zie noot 603.

501) Joden: II Paral., XXIX 34; Flav. Jos., Contr. Apion., II 198; Idem, Antiq., I 341, 342, III 224, 273, XVIII 19. Het inwijdingsoffer der priesters en lagere geestelijken, Egyptenaren: vgl. Apul., Metam., XI 30, waarbij *ibid.*, 6 en 19. Joden: Num., VIII 6, 7, 21; Phil. Jud., De Vit. Mos., II 149, 152; Flav. Jos., Antiq., III 197, 205, 258. Het broodoffer: I Regn., XXI 6. Het Paasoffer: II Paral., XXX 3, 15, 17, 18, 19; I Esdr., VII 10, 11; Phil. Jud., De Spec. Legib., II 145, 148; Flav. Jos., Antiq., II 312, XI 109; Ev. Joh., XI 55. Vgl. Phil. Jud., Quaest. in Exod., I 2.

502) Egyptenaren: Porphy., apud Euseb., Praep. Evang., IV 23, 3. Joden: Num., XI 18; Flav. Jos., Bell. Jud., II 129; Idem, Antiq., VI 235.

503) Isai., LXVI 17. Waartoe Artemid., De Somn. Interpr., IV 11.

504) Egyptenaren: zie noot 540. Joden: Phil. Jud., De Decal., 158; Idem, De Spec. Legib., I 193; Flav. Jos., Bell. Jud., I 229; Idem, Antiq., III 78, XIV 285. De Sabbat: II Machab., XII 38; Phil. Jud., De Spec. Legib., II 56. Het Paasfeest: zie noot 501.

505) Ios., III 5; I Paral., XV 12, 14.

506) Egyptenaren: Aelian., Var. Hist., II 31. Joden: Exod., XIX 10; Phil. Jud., De Vit. Mos., II 68; Idem, De Decal., 45; Flav. Jos., Antiq., III 78. Syriërs: Macrobi., Sat., I 23, 13.

507) Egyptenaren: PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, I 54-55, III 304, IV 26, 52, 73, 734-735, 783-784, 897-898, 1099-1100, 3209, VII 334, 749, 981-982, XII 38, XIII 4-5, 114, 347, 671; Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum, deel VIII, 3: P. BOUDREAUX, Codices Parisini, Brussel, 1912, blz. 136, 19-20. Joden: Flav. Jos., Bell. Jud., II 159; Testam. Salom., C, XII 5 (McCown). Vgl. Porphy., De Abst., II 45.

De priester nam de reinheid aan telkenmale, wanneer hij in functie trad ⁵⁰⁸). De dag in dienstverband doorgebracht, de *ἡμέρα ἀγνευτική*, wordt in de papyri dikwijls vermeld ⁵⁰⁹); de priester ontving daarop een aparte gratificatie. De reinheid betrof ook de delen des lichaams; de mond des priesters was rein ⁵¹⁰), en evenzo zijn hand ⁵¹¹) en zijn kleed ⁵¹²). De leek nam de reinheid aan om toegang te verkrijgen tot het heiligheidsgebied van de tempel ⁵¹³) en tot voorbereiding op de plechtigheden hier tevoren vermeld. Na voltooiing harer legde hij de reinheid af en hernam de profane staat. Niet aldus de priester ⁵¹⁴) en andere gewijde personen, als de door een vrome gelofte gebondene ⁵¹⁵), de asceet ⁵¹⁶), de soldaat te velde ⁵¹⁷) of de zoon van het door God uitverkoren volk ⁵¹⁸). Dezen waren rein bij definitie. Rein zal ook de beloofde verlosser, de Messias, zijn ⁵¹⁹).

Het heiligdom met toebehoren ⁵²⁰), het altaar ⁵²¹), de tempelgereedschappen ⁵²²) en liturgische verbruiksgoederen ⁵²³) waren rein. In de synagoge waren de wetsrollen rein ⁵²⁴). De reinheid was ook in deze gevallen reinheid bij definitie, hetgeen niet wegneemt, dat zij in stand gehouden moest worden. Het heilige land ⁵²⁵), de heilige stad ⁵²⁶) en het legerkamp met toebehoren ⁵²⁷) waren bij definitie rein. Het woonhuis was op zichzelf niet onrein, moest echter op gezette tijd in staat van reinheid worden gebracht ⁵²⁸).

508) Egyptenaren: Herod., Hist., I 140; Isocr., Busir., 21; Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 6, 7); Plut., De Is. et Osir., 2, 6, 8; Idem, Quaest. Conviv. V 10, 1-2; Idem, De Sollert. Anim., 20; Clem. Alex., Strom., VII 6, 33, 8; Horapoll., Hierogl., I 57 (priesters?). Joden, behalve noot 501: I Paral., XV 12, 14; II Paral., XXIX 5, 15, 34, XXXI 18; Phil. Jud., De Spec. Legib., I 274, II 163; Flav. Jos., Contr. Apion., I 199; Idem, Antiq., III 152. Phoeniciërs: Sil. Ital., Pun., III 28. Vgl. Porphyry., De Abstin. IV 18.

509) F. PREISIGKE, Wörterbuch der Griechischen Papyrusurkunden, Berlin, 1925-1931, deel III, blz. 369. Vgl. Decr. Canop., Gr. versie, 32.

510) Egyptenaren: Apul., Metam., XI 16.

511) Joden: Phil. Jud., De Spec. Legib., II 145. Vgl. Orac. Sibyll., III 591, VIII 251, en Eurip., Orest., 1604.

512) Joden: Flav. Jos., Antiq., III 205, XVIII 94.

513) Egyptenaren: Hero Alex., Pneum., I 32, II 32; Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad. 6); Flav. Jos., Contr. Apion., I 306. Joden: Phil. Jud., Quod Deus, 8; Idem, De Spec. Legib., III 205; Flav. Jos., Bell. Jud., IV 205, 218, V 194, 227; Idem, Antiq., VIII 96, XII 145, XV 418.

514) Egyptenaren, behalve noot 485: Isocr., Busir., 21. Joden: II Machab., IV 13; Flav. Jos., Antiq., III 197, 276.

515) Egyptenaren, Catochi: Rufin., Hist. Eccles., XI 23. Joden, Naziraeërs: Num., VI 2, 3, 5, 21; Phil. Jud., De Somn., II 25; Handel., XXI 24, 26, XXIV 18.

516) Joden: Phil. Jud., Quod Omn. Prob., 84; Flav. Jos., Vita, 11.

517) Joden: Flav. Jos., Antiq., V 45.

518) Joden: Phil. Jud., De Spec. Legib., II 163. Vgl. Orac. Sibyll., XIV 360.

519) Joden: Orac. Sibyll., III 49, VIII 169, XIV 205.

520) Behalve noot 513: Egyptenaren: Hellan., fr. 54 (JACOBY); Plut., De Is. et Osir., 20; Orac. Sibyll., V 501. Joden: II Paral., XXIX 5, 16-19, XXX 19; I Machab., XIV 36; Phil. Jud., De Vit. Mos., II 152, 231; Flav. Jos., Antiq., III 197, X 42, XII 318. Samaritanen: Flav. Jos., Antiq., XVIII 85 (Berg Gerizim).

521) II Paral., XXIX 18; II Machab., XIII 8.

522) II Paral., XXIX 18, 19.

523) Lampolie: Flav. Jos., Antiq., III 199.

524) Epist. Arist., 317.

525) Flav. Jos., Antiq., IX 272; Orac. Sibyll., III 267, V 262.

526) Flav. Jos., Contr. Apion., I 282. Vgl. Epist. Arist., 106.

527) Num., XXXI 19, 20, 23.

528) Leuit., XIV 49, 52; Flav. Jos., Antiq., I 341, 342, II 312.

Het rijk, waarin de zielen der afgestorvenen na de dood verblijven, was rein ⁵²⁹).

De reinheid werd aangenomen gedurende een bepaalde tijdspanne. De termijnen waren in het algemeen kort: een dag ⁵³⁰), drie ⁵³¹), zeven ⁵³²) of tien dagen ⁵³³). De getallen drie en zeven typeren de reinheidsperiode als periode van wederopstanding. In drie dagen wordt de maan van oud nieuw en vormt zich na de geslachtsgemeenschap de kiem in de baarmoeder ⁵³⁴). In zeven dagen doorloopt de ziel, die geïncarneerd wordt of het lichaam verlaat, de reeks der planeten ⁵³⁵). Het getal tien, de decade, is ontleend aan de Egyptische kalender, waarin de maanden, nauwkeurig dertig dagen lang, in drie kleinere perioden waren verdeeld. Langere termijnen van reinheid waren veertig ⁵³⁶), een en veertig ⁵³⁷) en twee en veertig dagen ⁵³⁸). Ook deze zijn typisch voor de wederopstanding; de menselijke kiem komt in de baarmoeder na verloop van evenzovele dagen tot geleding en vorming ⁵³⁹). De verplichting tot reinheid was in deze laatste gevallen een zo zware, dat men wel aan een kalendarisch vastgelegde periode denken moet. Welke deze geweest kan zijn, wordt uit de schaarse bewijsplaatsen helaas niet duidelijk ⁵⁴⁰). Rein bij definitie was de Sabbat ⁵⁴¹). Gewijd aan de dienst van Jahwe, kan deze dag oorspronkelijk vastendag zijn geweest. Zwakke sporen daarvan zijn in de litteratuur te vinden ⁵⁴²), maar de dag is blijkbaar vroegtijdig in een feestdag omgezet.

Reinheid werd verkregen door reiniging. De reiniging van het lichaam geschiedde met water ⁵⁴³) en, in plechtige gevallen, met welriekende olie ⁵⁴⁴). Het water stond aan de ingang der Egyptische tempels ter beschikking in draaibare apparaten, die van brons moesten zijn ⁵⁴⁵). Het werd bij de Joden gesprengd met wijwaterkwasten en ook voor

529) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 78.

530) Ios., III 5.

531) Egyptenaren: PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, III 304, IV 783-784, 897-898, 1099-1100, VII 334, 749; BOUDREAUX, Codices Parisini (vgl. noot 507), blz. 136, 20. Joden: Exod., XIX 10-11; I Regn., XXI 5-6; Phil. Jud., De Decal., 45; Flav. Jos., Antiq., III 78; Testam. Salom., C, XII 5 (McCOWN).

532) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY, ad 7; priesterlijk minimum); PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, IV 26, 52, 734-735, 3209, XIII 114-115, 671. Joden: Flav. Jos., Antiq., III 205-206.

533) Egyptenaren: Apul., Metam., XI 30.

534) Geboorte van Horus, deel III, hoofdstuk V (nog te verschijnen).

535) Ibidem.

536) Joden: Phil. Jud., De Vit. Mos., II 68-69. "Lange tijd", Syriërs: Macrob., Sat., I 23, 13.

537) PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, XIII 4-5, 347.

538) Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 7).

539) Zie noot 534.

540) Dit geldt ook voor het *castimonium* (of *castum*) *Isidis*: Tertull., De Jej., II 4, XVI 7; Hieron., Adv. Jovin., II 5, 17. Vgl. Idem, Epist., CVII 10, 2.

541) Phil. Jud., De Spec. Legib., II 56. Vgl. Idem, De Decal., 102; Idem, De Vit. Contempl., 65.

542) Talm. Jer., Ta'an., p. 67a, 43-44; Talm. Babl., Beräk., 31b. Zo alle klassieken: Strab., Geogr., XVI 2, 40; Sueton., Div. Aug., 76, 2; Justin., Epit. Histor. Philipp. Pomp. Trog., XXXVI 2, 14; Pers., Sat., V 184; Petron., fr. 37 (BÜCHELER); Martial., Epigr., IV 4, 7. Overbrenging der vasten naar de derde dag voor en na de Sabbat, vgl. noot 181.

543) Egyptenaren: Diod. Sic., Bibl. Hist., XVII 50, 3; Plut., De Sollert. Anim., 20; Horapoll., Hierogl., I 43; Decr. Canop., Gr. versie, 32. Joden: Exod., XIX 10; Leuit., XIV 52; Num., VIII 6, 7, 21, XIX 19, 20, XXXI 23; Phil. Jud., Quod Deter., 170; Idem, Quod Deus., 8; Idem, De Decal., 45; Idem, De Spec. Legib., II 148; Flav. Jos., Vit., 11; Idem, Contr. Apion., I 282; Idem, Bell. Jud., II 129, 138; Idem, Antiq., III 205, 258, XVIII 117; Orac. Sibyll., III 592-593; II Clem., VI 9.

544) Joden: Phil. Jud., De Vit. Mos., II 152; Flav. Jos., Antiq., III 197, 205.

545) Hero Alex., Pneum., I 32, II 32; waartoe Dionys. Thrax, apud Clem. Alex., Strom., V 8, 45, 4; Plut., Num., 14; Talm. Babl., Jôm., 37a; A. ERMAN, Zeitschrift für Ägyptische Sprache und

deze was het materiaal voorgeschreven; zij waren vervaardigd van cederhout, hysop en scharlaken ⁵⁴⁶). In de gevallen, waarin dat zonder bezwaar geschieden kon, werd gereinigd met vuur ⁵⁴⁷). Reiniging van de ziel geschiedde door het brengen van een offer, hetzij een bloedig, als het dieroffer ⁵⁴⁸), hetzij een onbloedig, als het haaroffer ⁵⁴⁹), en door het verrichten van een gebed ⁵⁵⁰). De werking van water, vuur en bloed was verenigd in het reinigingsmiddel genaamd „water der afzondering”. Men slachtte een roodkleurige vaars, verbrandde haar en stortte haar as in bronwater. Daarmede werd gesprengd ⁵⁵¹). Toen Nehemja na afloop van de Babylonische ballingschap de tempel te Jeruzalem voor de Joodse gemeente in gebruik nam, reinigde hij het altaar met naphtha ⁵⁵²).

Reinheid werd eveneens verkregen door onthouding ⁵⁵³). Uiteraard door onthouding van alle gruwel ⁵⁵⁴), maar niet minder door onthouding van overigens geoorloofd genot ⁵⁵⁵). Men onthield zich van gegiste drank, in het bijzonder van wijn ⁵⁵⁶), of ook van drank in het algemeen ⁵⁵⁷). Men onthield zich van vlees ⁵⁵⁸) en vis ⁵⁵⁹), en van dierlijke spijzen als

Altertumskunde, deel XXXVIII, Leipzig, 1900, blz. 53-54; F. W. VON BISSING en J. CAPART, *ibid.*, deel XXXIX, Leipzig, 1901, blz. 144-146. Voor de samenhang met het Boeddhistische gebedswiel, vgl. W. SIMPSON, *Journal of the Royal Asiatic Society*, jaargang 1898, Londen, 1898, blz. 873-875; voor het gebruik van het brons in de cultus, vgl. Apollod. Athen., fr. 110 (JACOBY). Rein was alle water van de Nijl ter plaatse, waar een ibis daaruit dronk. De ibis vormt, staande, met de poten een gelijkzijdige driehoek: Plut., De Is. et Osir., 75; Idem, Quaest. Conviv., IV 15, 2; Idem, De Sollert. Anim., 20; Aelian., De Nat. Anim., VII 45. Hij trekt boven het wateroppervlak dus een vereenvoudigd beeld van de natuurlijke pyramide, waarvan hijzelf als Woord de top, het water als oerwater de basis vormt. Het oerwater was bij definitie rein, vgl. Talm. Jer., Ta'an., p. 65a, 70-71. Bij de Indiërs was alle natuurlijk water rein, waaruit een rund dronk: Baudhājanadharmaśāstra, I 5, 9, 10; Vāsiṣṭhadharmaśāstra, III 35-36, 47; Jāgñjavalkjasmṛti, I 192; Manusmṛti, V 128; Viṣṇusmṛti, XXIII 43.

546) Leuit., XIV 51, 52; Barnab., VIII 1.

547) Egyptenaren: Horapoll., Hierogl., I 43. Joden: Num., XXXI 23.

548) Joden: Leuit., XIV 49, 52; Num., VIII 21; Phil. Jud., Quis Heres, 185; Idem, De Vit. Mos., II 149, 152; Flav. Jos., Antiq., III 258, vgl. II 312, en Idem, Contr. Apion., I 282; Orac. Sibyll., III 695-696; Barnab., V 1.

549) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 4. Joden: Num., VIII 7; Flav. Jos., Contr. Apion. I 282; Handel., XXI 24.

550) Prou., XIX 13. Vgl. Test. Jos., X 2.

551) Num., XIX 9, 12, 17, XXXI 23; Barnab., VIII 1, 3. Zo ook de Grieken: Eurip., Heracl., 928-929; Aristoph., Pax, 959; Athen., Dipn., 409b; Hesych., Lexic., sub voce *Δαλίων*. De Indiërs: Śatapathabrāhmaṇa, VI 8, 2, 1-12; Manusmṛti, V 111-114. Vgl. Dodenb., CXXXVII A, naar S. SCHOTT, *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, deel LXXIII, Leipzig, 1937, blz. 1-25.

552) II Machab., I 33.

553) Hebreuws מל: Num., VI 2, 3, 5, 21. Onthouding bij Perzen: Porphy., Vit. Pythag., 12. Vgl. ook Idem, De Abstin., I 57.

554) Ἀγνεία: εὐλάβεια τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς ἀμαρτημάτων, Plat., Defin., 414a; Chrysipp. Stoic., fr. III 432 (VON ARNIM).

555) Phil. Jud., De Decal., 45; Idem, De Spec. Legib., I 193, II 30; Polyc., Epist. ad Philipp., V 3; Barnab., II 3.

556) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 6; Idem, Quaest. Conviv., V 10, 2; PREISENDANZ, *Papyri Graecae Magicae*, IV 57. Joden: Num., VI 3; Flav. Jos., Contr. Apion., I 199.

557) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 8. Joden: Phil. Jud., De Vit. Mos., II 68. Vgl. Porphy., De Abstin., IV 18.

558) Egyptenaren: Herod., Hist., I 140; Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 7); Clem. Alex., Strom., VII 6, 33, 8; Apul., Metam., XI 30; PREISENDANZ, *Papyri Graecae Magicae*, I 55, IV 52-54, 734-735. Gevogelte was toegestaan: Clem. Alex., Strom., VII 6, 33, 8; Hieron., Adv. Jovin., II 17; duif: Horapoll., Hierogl., I 57; Hieron., Epist., CVII 10, 2; fazant: Hieron., Epist., CVII 10, 2. Joden: zie noot 581. Vgl. Porphy., De Abstin., III 18, IV 18.

559) Egyptenaren: Plut., Quast. Conviv., VIII 8, 3; Clem. Alex., Strom., VII 6, 33, 8. Syriërs: Plut., Quaest. Conviv., VIII 8, 3.

eieren⁵⁶⁰) en melk⁵⁶¹). Men onthield zich van brood⁵⁶²), van groenten en peulvruchten⁵⁶³), van zout⁵⁶⁴); van ongekoekte⁵⁶⁵) en eventueel van alle spijs⁵⁶⁶). Bovenal onthield men zich van geslachtelijk verkeer⁵⁶⁷). Het bad werd gemeden⁵⁶⁸), de slaap bekort⁵⁶⁹), en een enkeling, als de Naziraeër, die de haren niet afknipte, legde zich ook beperkingen op in zijn toilet⁵⁷⁰). Men bedwong zijn lach⁵⁷¹) en vermeerde het profane volk⁵⁷²).

De reinheid ging te gronde door bezoedeling⁵⁷³). Alle onreinheid bezoedelde en moest gemeden worden⁵⁷⁴). Het lijk verontreinigde wie en wat het aanraakte, onverschillig of men dat deed bij doodslag⁵⁷⁵) of niet⁵⁷⁶). De ziekte⁵⁷⁷) en alle sexualiteit, als daar zijn het geslachtsverkeer⁵⁷⁸), de geboorte⁵⁷⁹) of de menstruatie⁵⁸⁰), verontreinigden. Datzelfde deed de spijs onrein in de zin der spijswetten⁵⁸¹). De vreemdelling was onrein en verontreinigde⁵⁸²); de vreemde godsdienst verontreinigde ook, wanneer door de land-

-
- 560) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 7).
 561) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY; naar Hieron., Adv. Jovin., II 13).
 562) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 6); Hieron., Adv. Jovin., II 17; Idem, Epist., CVII 10, 2.
 563) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 7); Plut., De Is. et Osir., 8.
 564) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 5; Idem, Quaest. Conviv., V 10, 1-2, VIII 8, 2.
 565) Egyptenaren: PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, IV 53.
 566) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 4 (spijsresten); Tertull., De Jejun., II 4, XVI 7; PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, IV 73. Joden: Phil. Jud., De Vit. Mos., II 68.
 567) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 7); Plut., Quaest. Conviv., V 10, 2; PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, IV 897-899. Joden: Exod., XIX 15 (vgl. 10); I Regn., XXI 6; Phil. Jud., De Cherub., 50; Idem, De Vit. Mos., II 68; Idem, De Decal., 45; Idem, Antiq., III 78. Phoeniciërs: Sil. Ital., Pun., III 28. Indiërs: Alex. Polyhist., fr 18 (JACOBY).
 568) PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, IV 735-736.
 569) PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, IV 74.
 570) Num., VI 5.
 571) Egyptenaren: Plut., Quaest. Conviv., V 10, 2.
 572) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY; ad 6).
 573) Hebreeuws חֲטָאָה: Levit XIV 49, 52; Numer., VIII 7, 21, XIX 9, 12, 13, 17, 19, 20, XXXI 19, 20, 23.
 574) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 4; PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, I 55-56. Joden: Epist. Arist., 106, 142; Phil. Jud., De Vit. Mos., II 231; vgl. Porphyr., De Abstin., II 19. Onreinheid door vermenging: Idem, Ibid., IV 20; waartoe Talm. Jer. en Babl., Kil'ajim.
 575) Egyptenaren: vgl. Herod., Hist., I 140. Joden: Num., XXXI 19, 20, 23; Flav. Jos., Antiq., I 341-342.
 576) Joden: Num., XIX 12, 13, 17, 19, 20; Phil. Jud., De Vit. Mos., II 231; Idem, De Spec. Legib., III 205; Flav. Jos., Contr. Apion., II 198, 203.
 577) Egyptenaren: Lysim., fr. 1 (JACOBY; ad 306); Plut., De Is. et Osir., 79. Joden: Leuit., XIV 49, 52; Flav. Jos., Contr. Apion., I 282.
 578) Joden: Flav. Jos., Contr. Apion., II 198; Idem, Antiq., VI 235.
 579) Joden: Flav. Jos., Contr. Apion., II 198. Vgl. Jambl., De Myst., V 15.
 580) Joden: Phil. Jud., De Cherub., 50.
 581) Egyptenaren: Chaerem., fr. 6 (JACOBY, ad 7; peulvruchten); Plut., De Is. et Osir., 8 (ui); Idem, Quaest. Conviv., VIII 8, 3 (vis); Clem. Alex., Strom., VII 6, 33, 8 (vis); Tertull., De Jejun., II 4, XVI 7; Hieron., Adv. Jovin., II 5, 17. Joden: Isai., LXVI 17 (varkensvlees, enz.); IV Machab., V 37 (varkensvlees); Epist. Arist., 142; Flav. Jos., Bell. Jud. VII 264; vgl. Porphyr., De Abstin., IV 12. Syriërs: Plut., Quaest. Conviv., VIII 8, 3 (vis); Julian. Apost., Or., V 177a (vis).
 582) Egyptenaren: Lysim., fr. 1 (JACOBY; ad 306). Joden: I Machab., XIV 36, II Machab., IV 13; Epist. Arist., 139; Orac. Sibyll., V 408, 439; Flav. Jos., Bell. Jud., I 229, V 194; Idem, Antiq., XII 145, 318, XIV 285.

genoten beleden⁵⁸³). De zonde verontreinigde⁵⁸⁴) en, naar latere opvatting, de zondige, door de zinnen bevangen geestesgesteldheid⁵⁸⁵).

De reinheid was tweeledig. Zij betrof het lichaam⁵⁸⁶) en zij betrof de ziel⁵⁸⁷). Reinheid van ziel is reinheid van gezindheid⁵⁸⁸), dikwijls beperkt opgevat in de zin van kuisheid⁵⁸⁹). De deugd is rein⁵⁹⁰). Reinheid in immateriële zin werd in later tijd hoger gewaardeerd dan reinheid in materiële⁵⁹¹).

Het doel van de ἀγνεία was in het algemeen de gemeenschap met God⁵⁹²), ook negatief geformuleerd, de beveiliging van hem, die deze gemeenschap nastreefde⁵⁹³). In de praktijk des levens was de gemeenschap veelal middel en het werkelijke doel het verkrijgen van de gave der profetie of der wonderdadigheid⁵⁹⁴). Op menselijk vlak, minder hoog gegrepen, werden met de ἀγνεία de soberheid⁵⁹⁵) en de zielevrede⁵⁹⁶) betracht.

583) II Paral., XXIX 5, 16-19, XXX 19; Flav. Jos., Antiq., I 342, IX 272, X 42, XVIII 19. Vgl. II Machab., IV 13.

584) Prou., XIX 13 (sexualiteit); Flav. Jos., Antiq., III 276 (sexualiteit), V 45 (diefstal); Orac. Sibyll., III 596 (sexualiteit), V 479.

585) Joden: Epist. Arist., 142; Phil. Jud., Quis Heres, 185; Idem, De Mutat. Nom., 44; Idem, De Somn., I 81; Idem, De Vit. Mos., II 68. Vgl. Porphy., De Abstin., II 45.

586) Egyptenaren: Plut., De Is. et Osir., 79. Joden: Epist. Arist., 139; Orac. Sibyll., III 592; Phil. Jud., Quod Deus, 8; Idem, De spec. Legib., II 163, III 81; Idem, Quaest. in Exod., fr. 20 (MARCUS); Flav. Jos., Bell. Jud., III 374; Idem, Antiq., XVIII 117; I Clem., XXXVIII 2; II Clem., VIII 4, 6; Ignat., Epist. ad Ephes., X 3; Past. Herm., Sim., V 6, 5. Chaldaëen: Orac. Chald., p. 11, 9 (KROLL). Vgl. Porphy., De Abstin., I 57, II 45.

587) Joden: IV Machab., XVIII 23; Prou., XX 9, XXII 11 (Symmach.); Ierem., VI 16; Epist. Arist., 139; Test. Jos., X 2; Phil. Jud., Quod Deter., 170; Idem, De Mutat. Nom., 44; Idem, De Somn., II 25; Idem, De Spec. Legib., II 163; Idem, De Virtut., 37; Idem, De Praem. et Poen., 159; Idem, Quaest. in Exod., fr. 20 (MARCUS); Jac., IV 8; I Petr., I 22; Ignat., Epist. ad Ephes., X 3; Barnab., VIII 3, XIX 8; Past. Herm., Mand., IV 1, 1. Vgl. Porphy., De Abstin., I 57, II 45.

588) Joden: Prou., XV 26; Epist. Arist., 144, 292; Phil. Jud., De Cherub., 94; II Cor., VI 6, VII 11; Philipp., I 17, IV 8; I Tim., IV 12, V 22; I Clem., XLVIII 5; Polyc., Epist. ad Philipp., V 3; Past. Herm., Vis., III 5, 1; Idem, Mand., IV 3,2, 4,3,4, VI 2,3; Idem, Sim., V 6,6, IX 16,7, 25,2, 26,2, 27,2.

589) Egyptenaren: Maneth., Apotelesm., IV 454; Lactant., Inst. Divin., I 15, 8; PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, LVII 16 (Isis). Joden: IV Machab., XVIII 7, 8; Orac. Sibyll., V 388, VIII 270, 291, 324, 358; Jos. et Asen., XV 1, 8, XIX 2; Phil. Jud., De Cherub., 50; Idem, De Abrah., 98; Idem, De Joseph., 43; Idem, De Vit. Mos., II 137; Idem, De Decal., 128; Idem, De Spec. Legib., I 107, II 30, 56, III 81; Idem, De Virtut., 37; Idem, De Praem. et Poen., 159; Idem, De Vit. Contempl., 65; II Cor., XI 2, 3; I Tim., V 2; Tit., II 5; I Petr., III 2; I Clem., XXI 7, XXX 1; Polyc., Epist. ad Philipp., IV 2, V 3; Past. Herm., Mand., IV 1,1, 4,3; Idem, Sim. IX 15,2.

590) Ps., XVIII (XIX) 10; Jac., III 17; I Joh., III 3; I Clem., XXI 8, XLVIII 1; Barnab., II 3; Past. Herm., Vis., III 7,3, 8,7.

591) Vgl. Eurip., Orest., 1604: 'Ἀγνός γάρ εἰμι χεῖρας — ἀλλ' οὐ τὰς φρένας; Phocylid., Sent., 228: 'Ἀγνείη ψυχῆς οὐ σώματος εἰσι καθαρμοί; Jambl., De Myst., X 5: De theurgie δύναμιν ἔχει πρῶτην ἀγνείαν τῆς ψυχῆς πολὺ τελειοτέραν τῆς τοῦ σώματος ἀγνείας; T. PREGER, Inscriptiones Graecae Metricae, Leipzig, 1891, blz. 164, no. 207: 'Ἀγνείη ἐστὶ φρονεῖν δσα. Waartoe Wijsheid van 'Anḥšūšanq, XVII 12: „Reinig U niet te dikwijls met water alleen"; en Porphy., De Abstin., I 57, II 45.

592) Egyptenaren: Apul., Metam., XI 6; vgl. noot 451. Joden: Test. Jos., X 2; Phil. Jud., De Fug., 81; Flav. Jos., Antiq., III 205; I Joh., III 3. Zo ook: Porphy., De Abstin., I 57, II 45; Julian. Apost., Or., V 175b.

593) Epist. Arist., 142. Vgl. Flav. Jos., Antiq., XVIII 19; Porphy., De Abstin., II 44, 45; Idem, apud Euseb., Praep. Evang., IV 23, 3.

594) Vgl. noot 506, 507.

595) Egyptenaren: Isocrat., Busir., 21.

596) Isai., XXVIII 12 (Theodot.); Ierem., VI 16.

Tegenover alwat tot hiertoe is uiteengezet staat tenslotte het gebruik van de term *ἀγνεία* voor het actieve gedeelte van de liturgie. Het is een afgeleid gebruik, ontstaan door een begrijpelijke begripsuitbreiding. Van God zelf wordt de term niet gebezigd; deze heet *ἅγιος*, „heilig”, niet *ἀγνός* ⁵⁹⁷). Rein, *ἀγνός*, echter worden met veel nadruk genoemd zijn vermogens ⁵⁹⁸), zijn werken ⁵⁹⁹), zijn wijsheid ⁶⁰⁰), zijn Woord ⁶⁰¹), ook als Penta-teuch ⁶⁰²). De door hem ten behoeve van de mens ingestelde liturgie is rein ⁶⁰³), en dat zijn ook het offer ⁶⁰⁴) en het offervuur ⁶⁰⁵). De werkwoorden *ἀγνέω* en *(καθ)αγνίζω* verkrijgen in deze terminologie naast hun oude betekenis „reinigen” een nieuwe: de liturgie „opdragen” ⁶⁰⁶), ofwel het offer „verbranden” ⁶⁰⁷). Te bedenken valt daarbij, dat de begripsuitbreiding vroegtijdig moet hebben plaats gehad, daar reeds in de oudste Egyptische teksten de reinheid, hoezeer menselijk opgevat, een eigenschap der goden wordt genoemd.

De *ἀγνεία*, hoog in ere, stond in aanzien ten achter bij de studie der geopenbaarde geschriften ⁶⁰⁸). Gedurende de jaarlijkse reinheidsperiode hielden de Egyptenaren zich juist met de laatstgenoemde bezig ⁶⁰⁹); hetgeen zeggen wil, dat de onthoudingen geacht werden op deze studie de inleiding te vormen. De tegenstelling tussen beide is de tegenstelling tussen wetenschap en techniek, de eerste goddelijk, de tweede menselijk van aard. De prioriteit der wetenschap vindt reeds erkenning in de Egyptische dodenlitteratuur. Wie de heilige spreuken kent, heet het daar talloze malen, bezit als gevolg dezer kennis transcendente vermogens ⁶¹⁰); dat hij daarbij in staat van reinheid verkeert, is voorwaarde. De overledene, die in de onderwereld voor zijn rechters verschijnt, betuigt hun zijn reinheid en verklaart vervolgens, dat hij hun namen kent: „Mij overkomt geen kwaad in deze rechtzaal, want ik ken de namen der goden daarin”. Hij wordt dan tot de weging des harten toegelaten: „Kom, ga binnen door de poort van deze rechtzaal, daar gij ons kent”. Hij moet nu nog de namen van de poort en de poortwachter kennen, treedt binnen, legt voor de dodengod en diens klerk, de god Thot, dezelfde verklaringen af en verkrijgt de zaligheid ⁶¹¹). De kennis van de naam Gods resumeert de kennis, die uit de geopenbaarde geschriften over hem kan worden verkregen; zij alleen is voldoende om de gemeenschap met hem te bewerkstelligen ⁶¹²). In het Corpus Hermeticum wordt de

597) Uitzondering: I Joh., III 3. Isis *ἀγνή*, dwz. kuis: zie noot 589. De hemelpool *ἀγνός*: Orac. Chald., p. 9 (KROLL).

598) Jambl., De Myst., VI 7 (Osiris).

599) Prou., XXI 8.

600) Jac., III 17.

601) Ps., XI (XII) 7.

602) Epist. Arist., 31, vgl. 317; Orac. Sibyll., III 276, 284, 600; Flav. Jos. Antiq., XII 38.

603) Vgl. Plat., Defin., 414a: *Ἀγνεία: τῆς θεοῦ τιμῆς κατὰ φύσιν θεραπεία*; Phorphy., De Abstin., I 57. De orakeldroom: Orac. Sibyll., III 293.

604) Egyptenaren: Corp. Herm., I 31. Libyers: Diod. Sic., Bibl. Hist., XVII 50, 3. Joden: II Machab., I 33; Ierem., XII 3. Het onbloedige offer: Plat., Leg., 782c; Porphy., De Abstin., I 57, II 31, 45.

605) II Machab., XIII 8.

606) II Paral., XXXI 18.

607) II Machab., I 33; Phil. Jud., De Fug., 81; Flav. Jos., Antiq., III 227, 233, 262, IV 54.

608) Plut., De Is. et Osir., 2.

609) Plut., De Is. et Osir., 6. Vgl. Isocrat., Busir., 22-23.

610) Vgl. De Brief van Aristeeas, Amsterdam, 1956, blz. 110, noot 1082.

611) Dodenb., CXXV.

612) Jambl., De Myst., VII 4, 5.

kennis Gods gelijkgesteld met de filosofie ⁶¹³); de aanschouwing der wereld is tevens aanschouwing Gods ⁶¹⁴). Kennis Gods is hetzelfde als vroomheid en deugd ⁶¹⁵); waartegenover onbekendheid met God het fundamentele kwaad is ⁶¹⁶). De kennis Gods brengt de mens tot inkeer ⁶¹⁷), tot direct contact met zijn Schepper ⁶¹⁸); zij alleen vermag hem te redden ⁶¹⁹). De Rabbijnen formuleren het aldus: התלמוד קודם למעשה, „de studie (der heilige schrift) heeft de prioriteit boven het verrichten (der daarin voorgeschreven werken)” ⁶²⁰). Het studeren, zeggen zij, leidt vanzelf tot het verrichten ⁶²¹); weliswaar daaraan toevoegend, dat de werken in ieder geval, zij het door een ander, verricht moeten worden. Om dezelfde reden noemden de oudste Christenen zich Γνωστικοί, „Gnostieken” ⁶²²); zij kenden het wezen Gods. Vervangt men het archaische begrip der „kennis” Gods door het jongere, daarvan afgeleide ⁶²³) van het „geloof” in hem, dan komt men tot de formule, die ook de moderne mens vertrouwd is: het geloof alleen rechtvaardigt, de goede werken doen dat niet.

613) Asclep. Herm., 12-14. Vgl. Stob. Herm., II B, 2; Stoic., fr. II 35 (VON ARNIM).

614) Corp. Herm., IV 2, V 3-8, XI 20, XII 21, enz.

615) Corp. Herm., IX 4, X 9; Asclep. Herm., 41; Herm. fr., 10; Jambl., De Myst., X 5. Vgl. Sext. Empir., Adv. Dogm., III 123; Cicer., De Nat. Deor., II 153; Senec., Epist., XCV 47.

616) Corp. Herm., X 8, XI 21, XII 3, XIV 8; Jambl., De Myst., X 5.

617) Jambl., De Myst., X 1.

618) Corp. Herm., I 31, X 9, 23; Asclep. Herm., 7, 29; Jambl., De Myst., X 5. Vgl. Corp. Herm., VIII 5, X 21, XI 21; Asclep. Herm., 9, 18, 41.

619) Corp. Herm., X 15; Jambl., De Myst., X 5. Vgl. Corp. Herm., VI 5, XIV 4; Asclep. Herm., 22, 32; Herm. fr. 20. Perzen: Zoroastr., fr. O 99 (CUMONT).

620) Talm. Jer., Pesāh., 30b, 51-60; Ibid., Hāg., 76c, 44-54; Talm. Babl., Qidd., 40b. Vgl. Mišn., Pē'a, I 1; Midr. Sifr. in Deut., 41; Midr. Hoogl. Rabb., II 14, 5; Midr. Ps., XVII 8.

621) Zo ook Cicer., De Nat. Deor., II 153; Senec., Epist., XCV 14. Anders: Pirq. Āb., I 17, waartoe Jac., I 22-25; Porphy., De Abstin., I 57.

622) Egyptisch *rh-ih.t*, vgl. ERMAN-GRAPOW, Wörterbuch, deel II, blz. 443, noot 27-31. Γνωστικὸς in Egyptische context: Chaerem., fr. 6 (ad 6), 7 (JACOBY); Plut., De Is. et Osir., 1, 2; PREISENDANZ, Papyri Graecae Magicae, II 128, III 584, 597-608, IV 2478, XII 44, 93, vgl. VIII 8-20, 49, XIII 621.

623) Vgl. Corp. Herm., IX 10.